АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИЈЈАТ

тәдриси

АЗӘРБАЈЧАН МӘКТӘБИ

БАКЫ - 1981

1

НИЗАМИ ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫНЫН ШАКИРДЛӘРИН МӘ'НӘВИ ТӘРБИЈӘСИНДӘ РОЛУ

Солтансәлим АХУНДОВ
педагожи елмләр намизәди, досент

АЗӘРБАЈЧАН КП МК Низами Кәнчәвинин ирсинин өјрәнилмәси, нәшри вә тәблиғини јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында 1979-чу илин јанварында хүсуси гәрар гәбул етмишдир. Бу, кәлам дүнјасы әбәди мәш'әл кими јанан бөјүк шаирә олан дәрин һөрмәт вә гајғынын парлаг ифадәсидир.

Партија вә һөкумәтимизин Низами ирсинә белә һөрмәт вә гајғысы мүәллимләрин дә гаршысында һәјата кечирилмәси чох зәрури олан мүһүм вәзифәләр гојур. Кәнч нәсли әмәксевәрлик, јолдашлыг вә достлуг, елмә, билијә дәрин мараг, доғручулуг вә дүзлүк, гадына гајғылы мүнасибәт, онун саф мәһәббәтинә инам, хүсусән вәтәнпәрвәрлик вә бејнәлмиләлчилик руһунда тәрбијә етмәкдә Низаминин әдәби ирси түкәнмәз хәзинәдир. Бу чәһәтдән орта мәктәбин ана дили вә әдәбијјат програмларына Низами Кәнчәви јарадычылығы илә әлагәдар оларaг дахил олан мөвзулар диггәти чәлб едир. Белә ки, II синифдә ифадәли оху үчүн «Пајыз јетишәндә», IV синифдә «Шаһын достлуғу», «Фитнә», V синифдә «Султан Сәнчәр вә гары», VI синифдә «Кәрпичкәсән кишинин дастаны», VII синифдә «Хејир вә Шәр», VIII синифдә «Хосров вә Ширин» әсәрләри тәдрис олунур.

Әлбәттә, програма дахил едилмиш бу мөвзулар шаирин зәнкин әдәби ирсини һәртәрәфли өјрәнмәк вә ону әһатә етмәк үчүн имкан харичиндәдир. Бу мәгсәдлә республикамызын габагчыл дил вә әдәбијјат мүәллимләриндән Ј. Һејдәров (Лерик рајонундакы Анбу кәнд орта мәктәби), Ч. Меһдијев (Салјан шәһәриндәки 2 нөмрәли орта мкәтәб), Р. Чавадов (Бакы шәһәриндәки 12 нөмрәли орта мәктәб), С. Мәдәтова (Бакы шәһәриндәки 7 нөмрәли орта мәктәб), Н. Мәммәдова (Сумгајыт шәһәриндәки 11 нөмрәли орта мәктәб), А. Ағајев (Нефтчала рајонундакы Гырмызыкәнд орта мәктәб) вә башгалары факултатив мәшғәләләрдән, әдәбијјат дәрнәјиндән,

әдәби кечәләрдән, синифдәнхарич охудан, гәзет вә албом материалларындан, шаирин һәјат вә јарадычылығына даир сәрки тәшкил етмәкдән, екскурсијаја, сәһнә әсәрләринә тамаша үчүн шакирдләрин коллектив кедишиндән кениш истифадә едирләр.

Бүтүн бунлар шакирдләрә өлмәз шаирин әдәби ирсини дәриндән өјрәтмәклә јанашы, онларын дүнјакөрүшүнә, әхлагына, әгидә вә характеринә дә күчлү тә'сир көстәрир. Биз мәгаләнин һәчминдән асылы олараг Низами јарадычылығынын шакирдләрин вәтәнпәрвәрлик вә бејнәлмиләлчилик, доғручулуг вә дүзлүк, садәлик вә тәвазөкарлыг тәрбијәсиндә ролундан бәһс етмәји гаршыја мәгсәд гојмушуг. Бу чәһәтдән шаирин Бәрдәнин тәсвиринә һәср етдији ше'р хүсуси әһәмијјәт кәсб едир:

Бәрдә нә көзәлдир, нечә гәшәнкдир,
Јазы да, гышы да күлдүр, чичәкдир.
Ијулда дағлара лаләләр сәпәр,
Гышыны баһарын нәсими өпәр.
О јашыл мешәси чәннәтә бәнзәр.
Шән әтәкләринә бағламыш көвсәр.
Сөјүдләр чөлләрә вермишдир зијнәт,
Ағ бағы елә бил һәгиги чәннәт.
(«Искәндәрнамә»)

Сонракы мисраларда шаир доғма јурдун чәннәт тимсаллы бу парчасында һәр сәрв ағачынын гырговул јувасы олмасындан, кәклијин охумасындан, турачын өтмәсиндән, гајғысыз, кәдәрсиз бу торпагда рејһанын илләр узуну јашыл галмасындан, јем үчүн гушларын бу дијара кәлмәсиндән, «гуш сүдү» белә бурада тапмағын мүмкүнлүјүндән сөһбәт ачыр. Фикримизчә бу парча III синфин дәрслијинә дахил едилә биләр. Нәдәнсә һәмин синфин «Ана дили» дәрслијиндә Низамидән һеч бир мәтн верилмәмишдир.

Вәтәнпәрвәр шаирин вар-дөвләт үчүн сарајлара кедиб шаһларын, ә'јанлары мәдһ етмәкдәнсә доғма Кәнчәдә галыб зәһмәткеш халгла биркә јашамағы үстүн тутмасына даир ашағыдакы мисраларын да шакирдләрин әхлаг тәрбијәси үчүн әһәмијјәти бөјүкдүр.

Дүјүнләмишдир мәним јахамы доғма Кәнчә,
Јохса Ираг хәзнәси гисмәтим иди, мәнчә.

Дүнја мәни сәсләјиб сөјләди ки, еј гулам,
Кәнчәлисән, Кәнчәдә өмр едәрәк ал илһам.

(«Сирләр хәзинәси»)

Низами халглар достлуғу бајрағыны јүксәк тутараг бүтүн милләтләри гардашлыға, достлуға, гаршылыглы јардыма чағырыр. Онун гәһрәманлары ичәрисиндә биз бир чох халгларын нүмајәндәләрини көрүрүк. Әсринин бөјүк инсанпәрвәри олан Низами ајры-ајры әсәрләриндә халгларын һәјатындан, милли достлуғундан бәһс едир. О, һеч бир халга јухарыдан бахмыр, бир халгы о бири халгын фөвгүнә гојмур, мүхтәлиф динләрә инанан, ајры-ајры дилләрдә данышан адамлары гәһрәман кими тәрәннүм едир.

Нәчиб адам һансы халга мәнсуб олурса-олсун, һансы динә инанырса-инансын, Низами ону сәмимијјәтлә тәсвир едир вә муасирләринә нүмунә көстәрир.

Низами гара бәнизли зәнчинин ачыг гәлбә вә мөһкәм хасијјәтә малик олдуғуну гејд едәрәк, ирги мәнсубијјәти әсасында адама гијмәт вермәкдән тамамилә узаг олур.

Зәнчи дәмир кими гара, парлагдыр,
Үзү гарадырса, үрәји ағдыр!
(«Искәндәрнамә»)

Шаир «Лејли вә Мәчнун» әсәриндә «Әкәр инсансан, инсанлығы сев», — дејә хитаб едир.

Биз Низами әсәрләриндә Азәрбајчан, рус, әрәб, јунан, Чин, Һинд, фарс. ермәни, күрчү вә саир халгларын һәјатындан бәһс едилдијини көрүрүк. Шаир өз әсәрләриндә рус халгынын һәјатындан мәһәббәтлә данышыр, бу халгын нәчиб сифәтләриндән, бөјүк бачарығындан, гәһрәманлығындан сөһбәт ачыр.

О, рус халгынын мүбариз, мәрд, јенилмәз вә әзмкар олдуғуну мүһарибәни көстәрән дөјүш сәһнәләриндә чанландыра билмишдир.

Рус дөјүшмәсиндән дәһшәт чөкүрдү,
Асланлар алтында атлар һүркүрдү.
(«Искәндәрнамә»)

Низаминин бөјүк рәғбәт һисси илә тәсвир етдији Искәндәр бүтүн халгларла әдаләтли рәфтар едир. О, һеч бир халгы башгасындан үстүн тутмур, онун үчүн һамы бирдир. О, Иран ә'јанлары илә дә, Азәрбајчан падшаһы Нүшабә илә дә, Чин хаганы илә дә ејни асанлыгла достлашыр. Бу характер Ис-

кәндәрә шаир тәрәфиндән, әлбәттә, өзүнүн арзу етдији бир хасијјәт кими верилмишдир.

Бәшәријјәтин јаратмыш олдуғу ән көзәл сәнәт абидәләриндән бири олан «Искәндәрнамә»дә шаир өзүнүн азадлыг уғрунда, әдаләтли бир дөвләт гурулушу уғрунда, бәшәријјәтин сәадәти јолунда мүбаризә едән бөјүк һуманист сәнәткар кими чыхыш едир, Искәндәрин симасында әдаләтли, мәзлумларын хиласкары, һәр јердә јахшылыг ахтаран, бүтүн халгларын, милләтләрин сәадәти уғрунда мүбаризә едән бир гәһрәман образы јаратмышдыр. Низамијә көрә Искәндәр бир өлкәни виранә көрдүкдә ону абад етмәдән ирәлиләмирди, ганун вә гајда билмәјән зәһмәткеш халгын һүгугу, исмәти, намусу, һагты тапданан јердә, о, möһкәм гајда-ганун гојараг мәзлумлары вә бүтүн јохсуллары верки вермәкдән азад едир, кечдији өлкәләрдә мәзлумлара, о чүмләдән гуллара азадлыг верирди. Искәндәр белә хејирхаһ арзуларла бир сыра јерләри кәзир, бағлы гапылар ачыр, нәһајәт, арзу етдији бир шәһәрә чатыр.

Низами ирәли сүрдүјү азадлыг, бәрабәрлик, әдаләт, әмәјә мәһәббәт, халглар достлуғу, вәтәнпәрвәрлик кими нәчиб әхлаги кејфијјәтләрлә бағлы олан идејаларыны «Искәндәрнамә»нин бу һиссәсиндә верир. Бу көзәл шәһәр елә бир јердир ки, онун әһалиси әјрилик, һагсызлыг нә олдуғуну билмир, јалан данышмыр, ачизләрә, јохсуллара, әлсиз-ајагсызлара көмәк едир. Бу шәһәрдә һамынын вары бәрабәрдир. Бир нәфәр дә олсун пахыл, хаин, оғру-әјри, јалтаг, икиүзлү јохдур. Фитнә-фәсад бу халга јабанчыдыр, һеч кәс һеч кәси пис јола дә'вәт етмир, биринин дәрди, гәми олса, һамы она шәрик олур, шадлыгда һамы шадлыг едир, доғма торпаг һамы үчүн чандан әзиз вә гијмәтлидир, адамлар чан дејиб, чан ешидирләр.

Шаир арзуладығы чәмијјәтин хүсусијјәтләрини орада јашајанларын дили илә белә вермишдир:

Биздә бәрабәрдир һамынын вары,
Бәрабәр бөләрик бүтүн маллары.
Биздә артыг дејил, һеч кәсдән һеч кәс,
Биздә ағлајана бир кимсә күлмәз.
(«Искәндәрнамә»)

Бир нәфәр дә олсун јарамазы олмајан, адамлары саф дүшүнчәли вә тәмиз әхлаглы олан бу шәһәрдә инсан јалныз гочалыгдан сонра өлүр. Һамы бирликдә зәһмәт чәкир, бирликдә әкир вә бирликдә јејир, шикәстләрә, ачизләрә күлмүрләр, әксинә әл тутурлар, халгын белә аһәнкдар һәјатыны позан олдугда ону өз араларындан чыхарырлар. Бу шәһәрдә халг узун илләр азад сурәтдә, һеч бир зүлм көрмәдән чалышыр, бир-биринин гәдир-гијмәтини билир. Шаир бу идејаны ашағыдакы парчада белә тәрәннүм едир:

Бизим арамыздан, билсәк ки, әкәр,
Биринә бир ишдә јетишиб зәрәр,
Һамы—кисәмиздән ону өдәрик,
Вериб мајасыны тә'мин едәрик.
Биздә бәрабәрдир һамынын вары,
Бәрабәр бөләрик бүтүн маллары.
Биздә артыг дејил һеч кәсдән һеч кәс,
Биздә ағлајана һеч кимсә күлмәз.
Оғрудан горхмарыг—биз нә шәһәрдә
Кешикчи гојарыг, нә дә чөлләрдә.
Оғурлуг еләмәз биздә бир нәфәр,
Оғурлаја билмәз биздән өзкәләр.
(«Искәндәрнамә»)

Низами өз әсәрләриндә доғручулуг вә дүзлүк, садәлик вә тәвазөкарлыг, әдаләтли олмаг вә с. мә'нәви кејфијјәтләрә дә хүсуси јер вермиш, оғлуна етдији нәсиһәтләрдә вә дикәр әсәрләриндә бу проблемә дөнә-дөнә тохунмушдур.

Доғручулуғун һикмәтиндән бәһс едән шаир јазыр:

Дүшәрсән ел ичиндә нәзәрдән әјри олсан,
Доғру олсан гүссәдән, әләмдән гуртарарсан.

Шаир оғлуна нәсиһәтдә «Нә бир һијлә ишләт, нә фитнәкар ол»,—дејә мүрачиәт едир («Лејли вә Мәчнун»).

Шаир «Лејли вә Мәчнун» әсәриндә сәнәткар олмаг истәјәндән биринчи нөвбәдә һәгигәти, көрдүјүнү олдуғу кими тәрәннүм етмәји, гәлби әзаблы һәјәчанларла долдуран јалан вә сахтакарлыгдан гачмағы мәсләһәт көрүр:

Ајна тәк һәр јердә көрүнсән әкәр,
Һәр шејин әксини сән доғру көстәр.
Јаланлар ардынча кетсә сәнәткар,
Әјри пәрдә кими баш-ајаг чалар.
(«Лејли вә Мәчнун»)

Низамијә көрә сәнәткар «мән дүзәм, доғрујам» дејә галмагла кифајәтләнмәмәлидир. О өзүнү һәјатын хырдалыглары ичәрисиндә өлдүрмәмәли, кичик мәгсәдләр, зәиф еһти-

раслар, кечичи, чылыз ишләрлә мәшғул олмамалыдыр. О, һәја вә јашајышын мә'насыны бөјүк үмид, бөјүк идејалар ардынча гошмагда көрмәлидир. «Һәјат ојунчаг, инсан да ојунбаз дејилдир», —дејән шаир һәјатын мүрәккәб, ағыр вә шәрәфли олдуғуну дөнә-дөнә гејд едир. Шаирә көрә һәјатын мә'насы нә шөһрәт, нә јуху, нә дә ки, јемәкдир. Инсан һәр шејдә дүшүнмәли, анламалы, сирләри ачмагда һүнәр көстәрмәлидир.

Низами јаланын, халгы тәһгир едән вә алчалдан һәр бир керилик вә наданлығын дүшмәни олмушдур. О, инсаны мәрд, гәһрәман вә горхмаз олмаға, доғру данышмаға вә дүзкүн һәрәкәт етмәјә, зүлм вә зүлмкара гаршы амансыз мүбаризә етмәјә чағырыр. Низамијә көрә, һәр ким доғру данышса, өз доғру ишләриндән һеч вахт зијан чәкмәз. Сән доғру олсан, һәмишә һәгигәт сәнин тәрәфиндә олачагдыр. Шаир бу фикрини јекунлашдырараг ашағыдакы нәтичәјә кәлир:

> Тәмиздир илһамы тәк үрәји Низаминин,
> Тәмизликдир, дүзлүкдүр бәзәји Низаминин.
>
> («Сирләр хәзинәси»)

Низамијә көрә һәр рәзил вә наданын тәһгиринә дөзәрәк јашамағын мә'насы јохдур. Белә исә нә үчүн дүнјада инсана лајиг бир һәјатла јашамајаг! Низами инсанын көлә вәзијјәтинә гаршы јүксәк е'тираз сәси учалдыр. Шаир «Лејли вә Мәчнун» әсәриндә зүлм вә чәһаләтә гаршы өз е'тираз сәсини учалдараг гејд едир ки, алчаглара бојун әјсән, намәрдләрә ојунчаг оларсан, бојнуна ағыр јүк көтүрүб залымын зүлмүндән разы галмаг нәјә лазымдыр, залымлара гаршы мүт'и вәзијјәтдә олуб гәлби јумшаглыг көстәрмә, чијнини дағ кими јухары тутсан јахшыдыр. Ачизлик үрәји ағрыдар, зүлмә дөзмәк алчаглыгдыр.

Шаир өз нәсиһәтләриндә оғлу Мәһәммәди инандырыр ки, доғма вәтәни севмәјән, она үрәкдән бағланмајан, халг јолунда чанындан, башындан кечмәјә һазыр олмајан адамлар вәтәнин шәрәфини горуја билмәзләр. Ган төкән, өлкәләри тармар едән, мәдәнијјәт абидәләрини дағыдан, халга ачлыг вә сәфаләт кәтирән мүһарибәләрә, ишғалчылара дәрин нифрәт Низами јарадычылығынын ана хәттини тәшкил едир.

Низаминин етик көрүшләриндә садәлик вә тәвазөкарлыг да хүсуси јер тутур. Шаир данышыг вә һәрәкәтләрдә әдәб көзләмәји, тәвазөкар олмағы тәләб едир. Шаирә көрә һәр сөздә әдәбли олмаг лазымдыр, сән әдәбли олсан, сәни динләјән дә әдәбли данышар, фикирләшиб данышмаг нәзакәтлилик, ағыллылыг әламәтидир, кобуд данышмаг ахмагларын ишидир, һәр сөзү аз демәк даһа ләтафәтлидир, аз сөзүн инчи тәк мә'насы солмур, чох сөзүн кәрпич тәк дәјәри олмур («Лејли вә Мәчнун»). Сөз дүнјанын нахшыдыр. Сөзүн көрдүјү иши кимсә көрмәз («Сирләр хәзинәси»). Шаир әхлаг тәрбијәсиндә сөзүн гүдрәтинә, тә'сиредичи ролуна олдугча јүксәк гијмәт вермишдир.

Низами мүбариз, мәрд вә горхмаз адамлар јетишдирмәкдә мүәллим әмәјини дә јүксәк гијмәтләндирмиш, онун биликли, әхлаглы олмасыны тәләб етмишдир. Әсәрләриндән мә'лумдур ки, Лејли вә Мәчнунун мүәллими ушагларын «дәрсинә вә елминә чан јандырыр», Әрәстун Маријәнин гаршысында «билик хәзинәсини һәвәслә ачыр», Никумаш Искәндәрин «тә'лиминә чох диггәт јетирир» вә с.

Бүтүн бунлар көстәрир ки, Низами Кәнчәвинин түкәнмәз сөз хәзинәси шакирдләрин мә'нәви тәрбијәси үчүн бөјүк тә'сир гүввәсинә маликдир. Мүәллимләр вә тәрбијәчиләр, шакирд тәшкилат рәһбәрләри, мәктәбдәнкәнар тәрбијә мүәссисәләри ишчиләри бөјүк өрнәк мәктәби олан бу өлмәз шаирин сөз дүнјасындан мәһарәтлә истифадә етмәлидирләр.

●

«Ј У Н Е С К О-нун мә'луматына көрә дүнја әһалисинин дөрддә үч һиссәси ач вә јарыач доланыр. Мүстәмләкә әсарәтиндән чыхмыш өлкәләрин маариф, мәдәнијјәт, сәһијјә мәсәләләри ән чидди бәшәри проблемләр кими, дүнјанын намуслу инсанларыны нараһат едир, дүшүндүрүр. Бүтүн бу проблемләри һәлл етмәк үчүн дүнјамыза динчлик вә мөһкәм сүлһ лазымдыр.

Ленинчи партијамыз халгларын өз мадди вә мә'нәви сәрвәтләрини һәдәр сәрф етмәјә мә'руз гојан мүһарибәјә һазырлашмаг дејил, сүлһү мөһкәмләндирмәјә чағырмышдыр вә буну сабаһа кедән јол а[...]ландырмышдыр.

Сүлһ халгларын сәадәти демәкдир.

Сүлһ идејалары поезија чәләнкиндә, насирләримизин әсәрләриндә, бәстәкарларымызын нәғмәләриндә, рәссамларымызын јарадычылығында јени бојаларла өз әксини тапмалыдыр. Л. И. Брежнев јолдашын дедији кими, сүлһү горумаг—партијамыз, халгымыз үчүн, еләчә дә планетин бүтүн халглары үчүн бејнәлхалг саһәдә инди ән мүһүм вәзифәдир.

Мирзә ИБРАҺИМОВ — халг јазычысы, Асија вә Африка өлкәләри һәмрә'јлијин Совет Комитәсинин сәдри.

«Коммунист» гәзети 11. 3. 81